

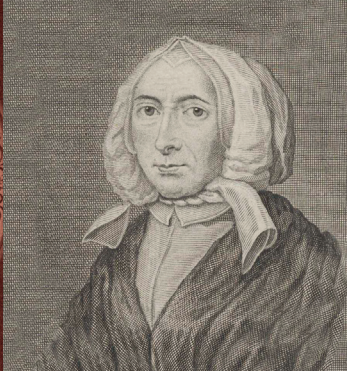
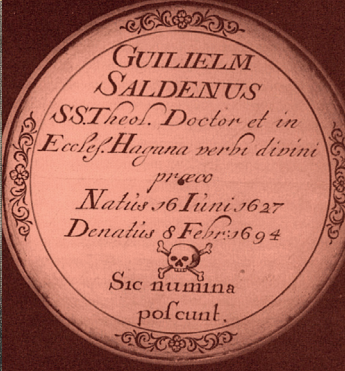
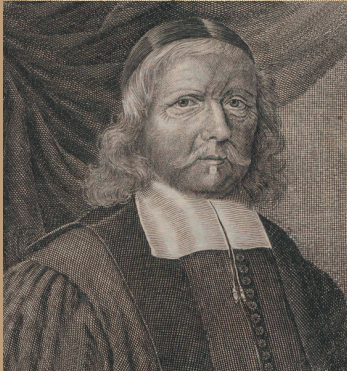
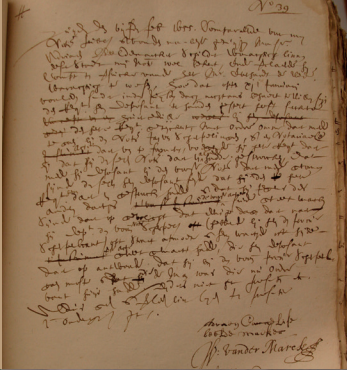
Groot Interest,
 OFTE
 Het Zalig *Deel aan Christus.*
 Geroeft en aangewezen, waf het heeft / ende hoe
 te verkrijgen.
 Met een *Vertoogh / hoe met Godt*
 uydrucklijck en Verbondt te maachen
In 't Engelsch beſchreven,
 Door **WILLEM GUTHRY,** Dienaar
 des Evangeliums in *Schotland.*
 Hier zijn by gevoegt twee *Aanhangfels*
 van *Exempelen*, van Godts krachtige
Trekkingh tot Christus.
 Alles in 't *Neerlants* Vertaalt
 Door **Mr. JAKOBUS KOELMAN** Dienaar Jefa
 Chrifti in zijn Gemeente tot *Sloys in Vlaanderen*
 Den *Tweeden* Druk vermeerderd / oock met de

Encyclopedie

I Nadere Reformatie

BIOGRAFIEËN A - K

Encyclopedie Nadere Reformatie

Deel I (A-K)

Uitgeverij De Groot Goudriaan – Utrecht

2015

Inhoud

Inleiding 9

Praktische Handleiding 13

Auteurs 16

A

Alardin, Casparus 19

Alberthoma, Robertus 21

Albertine Agnes 24

Althusius, Samuel 26

Alutarius, Hieronymus 30

Amama, Sixtinus 32

Amesius, Guilielmus 35

Antonides, Meinardus 44

Apollonius, Guilielmus 47

Appelius, Johannes Conradus 50

Arnoldus, Nicolaus 52

Avinck, Johanna 55

Avinck, Theodorus 57

B

Baers, Paschasius 61

Barenzonius, Nicolaus 62

Baudartius, Wilhelmus 65

Becius, Aegidius 68

Beeckman, Isaac 71

Beeckman, Jacob 74

Beels, Leonard 75

Beeltsnyder, Johannes 80

Bekker, Balthasar 83

Belcampius, Otto 86

Berckel, Gerard van 87

Bergh, Dina van den 89

Bertholf, Guiliam 91

Biens, Cornelis 93

Bleiswijck, Johan van 96

Boekholt, Johannes 99

Boels, François 100

Boerhave, Marcus 102

Boëtius, Gellius 104

Bogaert, Justus van den 105

Bogardus, Everardus 107

Bois, Mattheüs Du 110

Borstius, Jacobus 114

Brakel, Theodorus à 117

Brakel, Wilhelmus à 121

Brandt, Marten 129

Breen, Gillis van 131

Brenck, Theodorus van 133

Brill, Johannes 134

Brune, Johan De 136

Brunsvelt, Sixtus 138

Bucerus, Gerson 141

Buchelius, Arnoldus 143

Burgh, Wolterus Ter 145

Burmannus, Franciscus 148

Bursius, Jacobus 152

Busschof, Bernardus 154

C

Carpentier, Casparus De 161

Carpentier, Johannes De 163

Cats, Jacob 164

Clemens, Isaac 168

Clerck, Willem 169

Cloeck, Johannes 170
Cloppenburgh, Johannes 172
Coccejus, Johannes 174
Cocquius, Adrianus 180
Comrie, Alexander 183
Cornelii, Arnoldus 191
Costerus, Florentius 194
Costerus, Johannes 198
Couperus, Theodorus 200
Cralingius, Jacobus 202
Cuylenburg, Abraham 204

D

Damman, Petrus 209
Datheen, Petrus 210
Deliën, Maria van der 212
Deliën, Nicolaus Anthony van der 213
Diemberbroeck, Cornelius van 215
Doesburg, Reinier van 217
Donius, Bartholomeüs 218
Dorth, Johannes van 220
Driessen, Antonius 223

E

Eenhoorn, Wilhelmus van 231
Elgersma, Franciscus 233
Essenius, Andreas 236
Eswijler, Jan 242
Eversdijk, Wilhelmus 246
Eybergen, Theodorus ab 249
Eyckberg, Petrus 250
Eyssonius, Henricus 252

F

Faukelius, Hermannus 259
Feylingius, Johannes 262
Flaman, Johannes 265
Francken, Aegidius 266
Frein, Henricus De 268

Frelinghuysen, Theodorus Jacobus 271
Fruytier, Jacobus 274

G

Gentman, Cornelis 283
Godart, Abraham 286
Goethals, Johannes 288
Gomarus, Franciscus 291
Graswinckel, Jacob 294
Gribius, Petrus 296
Groe, Eva van der 297
Groe, Theodorus van der 300
Groenewegen, Jacob 306
Groenewegen, Johannes 308

H

Hagen, Petrus van der 315
Hamrich, Meinhardt Thomas 316
Hardeveldt, Antonius van 319
Haringhouk, Samuel van 322
Hasius, Adrianus 325
Heijst, Johannes van 328
Hellenbroek, Abraham 331
Herder, Adrianus De 337
Heringa, Petrus 340
Hertoghius, Abrahamus 343
Heussen, Frans den 346
Hofferus, Adrianus 349
Hofman, Johannes 350
Hollebeek, Jacobus 357
Holst, Johannes van 358
Homma, Laurentius 360
Hondius, Jacobus 362
Hondius, Ludovicus 364
Honerbringa, Hieronymus 366
Hooght, Everhardus van der 369
Hoornbeeck, Johannes 372
Houte, Josias van den 377
Houten, Frederik van 379
Husinga, Julius Aysonius 381
Hulck, Adamus van der 383

I

Ilberi, Alegunda 389
Immens, Petrus 391
Immens, Robertus 394

J

Japix, Gysbert 399
Johannes, Focco 400

K

Kemp, Johannes van der 405
Keppel, Bernardus junior 407
Keppel, Bernardus senior 410
Klugkist, Conradus 413
Koelman, Jacobus 415
Kranckel, Cornelius De 424
Krüger, Simon Jodocus 427
Kuypers, François 431
Kuypers, Gerardus 433

Fotoverantwoording 437

Inleiding

Hoewel er al veel over de Nadere Reformatie en het Nederlands Gereformeerd Piëtisme gepubliceerd is, ontbrak tot dusver een handig overzicht van personen en thema's die daarmee verbonden zijn. Met de uitgave van deze encyclopedie behoort die lacune tot het verleden, of beter geschreven, gaat die tot het verleden behoren, want deze boekuitgave is pas het eerste deel van een serie van drie. In dit eerste deel zijn de lemmata verzameld van de personen wier achternaam begint met een letter die thuishoort in de letterreeks A-K. In het tweede deel zullen de personen volgen wier achternaam begint met een letter die tot het vervolg van het alfabet behoort. Het derde deel zal de thematische lemmata bevatten.

Een formeel selectie criterium voor opname in deze encyclopedie is dat iemand van Nederlandse afkomst moet zijn of een Nederlandse gemeente of universiteit gediend moet hebben. Dit heeft tot gevolg dat bijvoorbeeld iemand als de Oost-Friese predikant Eduard Meiners, van wiens hand Nederlandstalige piëtistische werken het licht hebben gezien, buiten de selectie is gebleven.

Inhoudelijk ligt aan deze encyclopedie een aantal uitgangspunten ten grondslag. Het is de bedoeling de meer uitgesproken manifestaties van de Nederlandse gereformeerde vroomheid uit de zeventiende en de achttiende eeuw via biografische en thematische beschrijving voor een breed publiek toegankelijk te maken. Het was de uitdrukkelijke wens van de uitgever om deze trilogie de naam *Encyclopedie Nadere Reformatie* te geven. Hier waren twee redenen voor: de korte titel en de directe herkenbaarheid. Welis-

waar wordt in het wetenschappelijke gesprek het gebruik van de term 'Nadere Reformatie' aangevochten, maar het alternatief maakt het er voor het gewone lezerspubliek niet eenvoudiger op.

Dit betekent dat in deze encyclopedie vastgehouden wordt aan de termen 'Nadere Reformatie' en 'Nederlands Gereformeerd Piëtisme' en dat ze globaal gevuld worden met de betekenisinhoud die in 1995 in de bekende poging tot begripsbepaling daaraan gegeven is. Kort samengevat komt de onderscheiding op het volgende neer. Met ingang van het eind van de zestiende eeuw is een min of meer losse stroming te onderkennen waarvan de vertegenwoordigers de vroomheid in de meest algemene zin des woords thematiseerden, propageerden en bevorderden: het Nederlands Gereformeerd Piëtisme. Om een praktische reden wordt in deze publicatie steeds volstaan met het woord 'Piëtisme' en hiervan afgeleide woorden. Wordt een andersoortig Piëtisme bedoeld, dan wordt dit expliciet aangegeven.

Binnen de stroming van het Piëtisme kan met ingang van het eind van het eerste decennium van de zeventiende eeuw een beweging onderscheiden worden die de piëtistische daden bij de woorden voegt en die vormen van samenhang vertoont: de Nadere Reformatie. Hoofdvertegenwoordigers van deze vroomheidsbeweging schreven ter verwerkelijking van hun theocratisch getoonzette idealen reformatieprogramma's, die zij bij de bevoegde kerkelijke, politieke en maatschappelijke overheidsorganen indielden. De samenhang kon diverse vormen aannemen: concrete samenwerking bij het opstellen en realiseren van zo'n program, latere aansluiting bij zo'n program, de keuze voor een hoofdver-

tegenwoordiger van de Nadere Reformatie als oriëntatie- en identificatiefiguur en bewuste navolging. Voorwaarde is wel dat er sprake moet zijn van een historische continuïteit die voorbeeldfiguur en navolger verbindt. Uiteraard zijn de grenzen tussen de wijdere en lossere vroomheidsstroming enerzijds en de in omvang en tijd beperktere en meer coherente vroomheidsbeweging anderzijds vloeiend, zodat alleen in duidelijke gevallen een nauwkeurige positiebepaling is gemaakt.

Overeenkomstig de titel ligt het accent van deze encyclopedie op de Nadere Reformatie. Daaromheen is een zeer ruime kring van piëtisten opgenomen. Deze benadering heeft tot gevolg dat de zeventiende eeuw het best vertegenwoordigd is. Om het aanbod gevarieerd te maken, is er wat de Nadere Reformatie betreft niet alleen voor gekozen om hoofdvertegenwoordigers, representanten en aanhangers daarvan voor het voetlicht te brengen, maar ook sympathisanten en zelfs bestrijders. Zelfs worden personen besproken die onmiskenbaar in de invloedssfeer van de vroomheidsbeweging hebben verkeerdt. Voorts is getracht aandacht te schenken aan niet-theologen, waarbij ook vrouwen in die categorie allerminst zijn vergeten.

Het is onvermijdelijk dat in dit overzichtswerk veel personen besproken worden die al eerder een plaats in een biografisch woordenboek hebben gekregen. Als dit het *Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* (1903-1949) betreft, is er geen probleem, omdat de informatie die daarin verschaft wordt, meer dan een halve tot een hele eeuw oud is. In het geval van het *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (1978-2006) lijkt er echter op het eerste gezicht wel sprake te zijn van een serieus probleem. Is de kans dat het meer van hetzelfde is niet heel groot, omdat er tussen het laatste deel van dat standaardwerk en het eerste deel van deze trilogie slechts acht jaar verstreken is? Naar de mening van de redactie is dat niet het geval. De oriëntatie op de vroomheid in deze encyclopedie leidt

ertoe dat de lemmata van nadere reformatoren en piëtisten een andere inhoud krijgen dan die in een algemener kerkhistorisch woordenboek. Een tweede gevolg van die oriëntatie is dat in de bespreking van personen die niet tot de twee genoemde categorieën behoren, hun vroomheid en/of relatie tot de Nadere Reformatie expliciete aandacht ontvangt, iets wat niet te vinden is in de genoemde woordenboeken. In alle gevallen is er zo veel (aanvullend) nieuws over hun vroomheid te melden, dat opname van hen in dit handboek gerechtvaardigd lijkt. De lezer oordele zelf.

De omvang van een lemma is uiteraard in de eerste plaats bepaald door de betekenis die iemand in de (vroomheids)geschiedenis heeft gehad. Toch kan het in twee gevallen wel eens voorkomen dat een lemma onevenredig groot is uitgevallen: wanneer er helemaal geen lemma aan de desbetreffende persoon is gewijd in de twee genoemde biografische woordenboeken, of wanneer er veel nieuwe gegevens beschikbaar zijn gekomen.

Het spreekt vanzelf dat dit werk bepaald geen aanspraak maakt op volledigheid. Tevens wil het allerminst pretenderen het laatste woord over personen en thema's te bieden. Wel hoopt de redactie dat de inhoud op zijn minst de laatste stand van het onderzoek en soms zelfs nieuw onderzoek weergeeft en dat het hier gebodene een stimulans voor verdere studie vormt.

De redactie hecht eraan dit woord vooraf met een dankwoord te eindigen. In de eerste plaats dankt zij uitgeverij De Groot Goudriaan voor het moedige besluit tot uitgave van deze encyclopedie en voor de prettige samenwerking met eerst drs. P.L. Rouwendal en vervolgens de heer C. Verboom. In de tweede plaats gaat haar grote dank uit naar de vele scribenten die vanuit hun eigen expertise een of veelal meer lemmata voor hun rekening wilden nemen. In de derde plaats past dank jegens drs. G.J. van Kleef en vooral jegens dr. C.A. de Niet, die de vertaling van respectievelijk de Franse en Latijnse boektitels en uitdrukkingen op zich hebben genomen. In de vierde, maar beslist niet laatste plaats wil de re-

dactie haar grote erkentelijkheid uitspreken jegens de heer J.H. Rozendaal, die onbezoldigd de immense taak van secretaris en beeldredacteur op zich heeft willen nemen. Ook het ontwerp van de fraaie omslag die deze encyclopedie siert, is van zijn hand. Er is bewust gekozen voor één

omslag voor alle drie de delen. De verschillende afbeeldingen daarop vormen een selectie van het fotomateriaal dat in alle drie de delen voorkomt. Er zijn portretten van mannen én vrouwen en er zijn illustraties van voorwerpen die te maken hebben met de diverse thema's.

A

ALARDIN, CASPARUS (1658-1692)

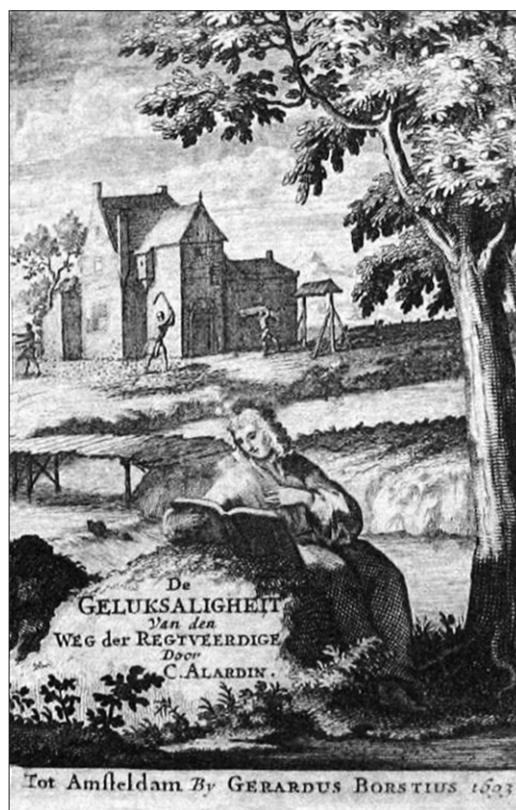
* Bremen 1658, † Arnhem 15-8-1692. Pred. Sluis 15-3-1681, Wezel 1685, Arnhem 1688. &1 Margaretha Momma, &2 zusv Vlaardingse pred. en poëet Willem d'Orville.

Levensloop

Voordat Casparus Alardin theologie te Utrecht ging studeren, had hij bij zijn oom Johannes Alardin, predikant te Emden, een vooropleiding gevolgd. Te Utrecht kreeg vooral de coccejaanse professor Franciscus Burmannus* grote invloed op hem. Alardins lijkredenaar Johannes d'Outrein* schreef dat de hoogleraar de student niet als een leerling, maar als een zoon beminde, en hem zelfs toegang verschafte tot de geheimen van zijn studie.

Op 29 juli 1680 legde Alardin het praeparatoir examen af; de classicale acta typeren hem als een voorbeeld voor anderen die zich op de heilige dienst voorbereiden. Jacobus Koelman* was hiervan echter minder overtuigd, want hij protesteerde toen Alardin beroepen werd in Sluis, de gemeente die hij zelf niet meer als predikant mocht dienen. Zo verweet hij hem vooral zijn verhouding tot Burmannus. Alardin kon de kerkenraad van Sluis evenwel geruststellen. In een brief merkte hij althans op dat hij gebruik had willen maken van Burmannus' geleerdheid en van diens andere bekwaamheden, maar dat hij het op diens colleges vaak niet eens was geweest met wat de hoogleraar had geponeerd, in het bijzonder als het ging over de macht van de overheid en over de regering van de Kerk en van de ouderlingen. De kerkenraad werd overtuigd, Koelman evenwel niet, want nog in 1683 wees deze er in zijn pamflet *Formeele protestatie* op dat Alardin nog steeds de coccejaanse sabbatsvisie aan de gemeente voorhield.

De periode te Sluis was zeker in persoonlijk opzicht voor Alardin heel bewogen. Zijn moeder overleed toen. Enige tijd later brachten zijn vader, zijn broer en een nicht hem een bezoek,

maar op de terugreis sloeg het schip waarmee ze voeren om en verdronken ze alle drie. Ten slotte stierf Alardins vrouw, Magdalena Momma, in 1683, kort na een bevalling. Ook hun pasgeboren kind overleed toen. Om hem troost te bieden vervaardigde Alardins ambtgenoot in Sluis, David Montanus*, *Rachels lijk-zang* op het overlijden van Alardins vrouw, dat tevens een berijmd verslag van haar sterfbed bevat. In dit werkje schreef D'Orville 'Rouw-klachten'. Later zou Alardin hertrouwen met een zuster van D'Orville.

Na een interimperiode te Wezel werd Arnhem de laatste standplaats van Alardin. D'Outrein was hier kortstondig zijn plaatselijke collega: van D'Outreins intrede in mei 1691 tot de dag dat Alardin stierf, 15 augustus 1692. Beiden hadden al in 1684 in Sluis kennis met elkaar gemaakt en er was wederzijdse waardering ontstaan. In 1692, kort vóór zijn sterven schijnt er van Alardin nog een lijkpredicatie verschenen te zijn die hij gehouden had naar aanleiding van het overlijden

van zijn ambtgenoot Petrus Keuchenius een jaar eerder, maar het werkje is tot op heden niet gevonden.

Alardin had geen sterke gezondheid. In het preken muntte hij volgens D'Outrein niet uit door een krachtig stemgeluid, in die tijd een aanzienlijke handicap. D'Outrein gaf de lijkprek die hij op Alardin gehouden had uit in de vermeerderde derde druk van zijn prekenbundel *Eerste en laaste redenen*, onder de titel: 'Na-gedagtenis van [...] Casparus Alardin'. Hij vervaardigde tevens gedichten voor Alardins *De geluksaligheyt*.

Als geboren Duitser gebruikte Alardin tot het einde van zijn leven de Duitse taal, onder meer bij het voorbereiden van zijn preken.

Geschriften

Alardins pennenvruchten zijn alle postuum gepubliceerd. Zijn belangrijkste geschrift verscheen in 1692 onder de titel *De geluksaligheyt van den wegh der rechtveerdige*. Voor deze prekenbundel, waarvan vijf preken over Psalm 1 en drie over verzen uit Psalm 36 gaan, had Alardin op zijn laatste ziekbed nog preken vervaardigd. Verder bestaat de bundel uit leerredenen die voor een deel in zijn nalatenschap gevonden werden en die soms in het Duits waren geschreven. In het werk werden verzen opgenomen van geestverwanten, die evenals hijzelf ernstige coccejanen waren. Een van hen was Nicolaas van Leeuwaarden*, een ander zijn zwager D'Orville, die een 'Graf-schrift' plaatste dat hij op 23 augustus 1692 in Arnhem vervaardigd had. Blijkbaar was D'Orville naar deze stad gereisd, mogelijk ook om zijn zuster bij te staan.

De tweede publicatie van Alardin heette *Vergeestelijk en hemels thee-gebruyk* (1696). Het doel van dit kleine geschrift was niet om op de nuttige lichaamsdrank, maar op het geestelijk uittreksel de aandacht te vestigen en onder het zinnebeeld van de thee Jezus Christus te beschrijven. Alardin vergeestelijkte de natuur, de gedaante, de effecten, de vruchten en het juiste gebruik van de thee.

Betekenis

Alardins prekenbundel geeft blijk van de bevindelijke inslag van de auteur, die tot de piëtisten gerekend moet worden. Evenals de meeste ernstige coccejanen vergeestelijkte Alardin graag. Dat gebeurt al in *De geluksaligheyt*, maar nog veel meer in het *Vergeestelijk en hemels thee-gebruyk*.

Aan Alardin, die een opvolger van de overtuigde voetiaan Koelman te Sluis was, is te zien dat bevindelijke coccejanen bij uitstek geschikt waren om het geestelijke klimaat van gemeenten langzaam maar zeker om te buigen. Zolang zij de typisch voetiaanse inzichten niet openlijk bestreden en de eigen typisch coccejaanse opvattingen niet fel propageerden, nam het kerkvolk genoegen met hun prediking en pastoraat, waarin het Woord op een bevindelijke wijze werd toegepast.

Invloed

Het kleine oeuvre van Alardin heeft tot in de negentiende eeuw een aanzienlijke ingang gevonden. Zijn prekenbundel is met ingang van de derde druk in 1698 vermeerderd met drie preken, over Johannes 14:6, Mattheüs 7:13-14 en Filippenzen 1:23, aangevuld met twee preken die door hoorders waren uitgeschreven. In totaal hebben minimaal twaalf drukken het licht gezien. Dit is te danken aan het stichtelijke karakter en de begrijpelijke inhoud. De preken worden nog steeds in leesdiensten van gemeenten met een bevindelijke inslag gelezen. Het werkje over het theegebruik zag ten minste zeven keer het licht. Vermeldenswaardig is verder dat het zelfs tweemaal in de moedertaal van Alardin in omloop is gebracht, onder de titel *Geistlich- und Himmlischer Thee-Gebrauch oder Kurtz eingefasete Vorstellung von dem Thee* (Bremen 1697, Zürich 1740).

Lit.: *BLGNP*, II, 21a; J.A. von Recklinghausen, *Reformations-Geschichte der Länder Jülich, Berg, Cleve und Meurs*, III, Solingen 1837, 194; H. Florijn, *Hollandse geloofshelden*, Utrecht 1981, 221-231; G. Jaspers, "De Thee die hier de ziel geniet

van blad tot blad'. Enkele notities bij *Vergeestelyk en Hemels Thee-Gebruyk* van Kasparus Alardyn', in: *Een boek heeft een rug. Studies voor Ferenc Postma op het grensgebied van theologie, bibliofilie en universiteitsgeschiedenis*, M. Gosker, Zoetermeer 1995, 85-89; A. Ros, 'David Montanus. Stichtelijk dichter tussen Renaissance en Nadere Reformatie', in: *DNR*, 19 (1995), 55-56; W.J. op 't Hof, 'In één kast, maar niet door één deur. De verhouding tussen twee Sluise oudvaders: Jacobus Koelman en Caspar Alardin', in: *DNR*, 23 (1999), 73-98.

H. Florijn

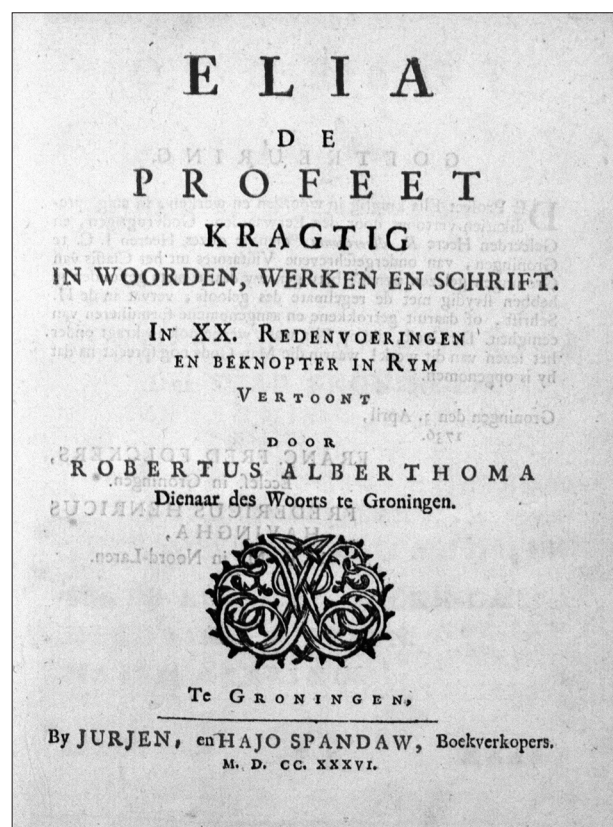
ALBERTHOMA, ROBERTUS (1690-1772)

* Groningen 20-11-1690, † Groningen 12-1-1772, zv pred. Petrus Alberthoma en Margaretha Keuchenius. St. art. Groningen 1704, st. th. Leiden 22-9-1710. Pred. Eelde 15-12-1715, Groningen 9-2-1727, em. november 1769. & 1720 Baltina Adriana Alberthoma.

Levensloop

Robertus Alberthoma werd geboren als predikantenzoon in de stad Groningen. De Alberthoma's vormden een bekend predikantengeslacht. Tussen 1600 en 1800 stonden veertien Alberthoma's op de kansel, voornamelijk in Noord-Nederland en Oost-Friesland. Maar ook de familie van Robertus' moeder kende verschillende theologen.

Alberthoma doorliep de Latijnse school en schreef zich als jongen van nog geen veertien in op de universiteit van zijn vaderstad. Dat een student zijn studie zo jong aanving was niet gewoon, maar het kwam vaker voor. In Groningen doorliep hij de academische basisvakken, in Leiden richtte hij zich specifiek op de theologie. Een belangrijk motief om naar Leiden te gaan was de deplorabele toestand waarin de Groninger academie verkeerde. Zo kende de theologische

faculteit maar één hoogleraar. Verschillende studenten, onder wie zijn oudere broer Albertus, namen daarom hun toevlucht tot andere universiteiten, waarbij Leiden favoriet was. In Leiden kreeg Alberthoma onderwijs van coryfeeën als Franciscus Fabricius en Johannes à Marck.

In 1714 werd Alberthoma proponent en kreeg hij al spoedig een beroep naar het Drentse Eelde, ongeveer vijftien kilometer ten zuiden van de stad Groningen gelegen. Hij trouwde in 1720 met zijn nicht Baltina Adriana Alberthoma. Het echtpaar kreeg twee dochters, van wie de jongste op jeugdige leeftijd overleed.

Alberthoma was begiftigd met diverse talenten. Hij was een degelijk theoloog, een verdienstelijk dichter, een gevierd kanselredenaar en een invoelend zielzorger. Daarbij bewoog hij zich gemakkelijk onder alle lagen van de bevolking en was hij in de omgang beminnelijk en tactvol. Daardoor was hij een populaire predikant onder brede lagen van de bevolking.

Net als zijn vader was Alberthoma een voluit gereformeerd en orthodox predikant, die oog had voor de gevoelsmatige kant van het geloof. Hij liet zich daarbij inspireren door schrijvers uit de traditie van het Puritanisme en de Nadere Reformatie. Dat het wel en wee van Kerk en geloof hem zeer nauw aan het hart lag, blijkt uit de aantekeningen die hij tijdens zijn predikantschap in Groningen bijhield. Net als veel tijdgenoten zag hij Gods straffende hand in de slechte economische situatie van de Republiek en het gewest Stad en Lande in het bijzonder, de epidemieën die onder het volk huishielden en andere rampen. Daarom riep hij op tot het handhaven van de Dordtse orthodoxie, het weren van allerlei wind van leer en het behoud van goede orde en zeden.

Dat dit niet altijd werd gewaardeerd, bleek toen Alberthoma in 1729 een beroep kreeg uit Amsterdam, waar zijn bekwaamheden niet onopgemerkt waren gebleven. Na lang aarzelen besloot hij in Groningen te blijven. Redenen waren dat de Amsterdamse kerkenraad hem niet met algemene stemmen had gekozen, hem ook niet had uitgenodigd voor het houden van een proefpreek en dat het Amsterdamse stadsbestuur het beroep nog moest goedkeuren. Zwaarder woog dat hij het gevoel had dat zijn werk in Groningen steeds meer gezegend werd. De doorslag gaf echter het beroep dat enkele professoren van de universiteit op hem deden om te blijven.

Alberthoma's beslissing zorgde voor grote vreugde in de stad en zelfs de stadhouder kwam hem feliciteren. Tot zijn groot ongenoegen kwam hem ter ore dat ter verhoging van de feestvreugde toneelspelers waren ingehuurd. Ondanks zijn protesten weigerde het stadsbestuur de toneelopvoeringen af te gelasten. Daarom koos Alberthoma ervoor in het openbaar en in persoonlijke contacten tegen dergelijke verleidingen te waarschuwen.

Hoe de verhoudingen in de achttiende-eeuwse Republiek lagen, bleek enkele jaren later. Toen Alberthoma in 1736 zijn prekenbundel *Elia de profet* uitbracht, had hij daarin een uitvoerige

en lovende opdracht aan het stadsbestuur opgenomen en had hij daarna elk van hen een exemplaar aangeboden, ingebonden in een mooie, Franse band. De beloning bleef niet uit, want niet lang daarna ontbood burgemeester Johan de Drews hem op het stad- en wijnhuis en bood hem een zilveren lampetschotel met ingegraveerd stadswapen aan, ter waarde van zeker honderd ducatonen. Alberthoma was bijzonder trots op dit blijk van waardering en zijn boek over de profet Eliza, dat in 1741 uitkwam, droeg hij weer op aan het stadsbestuur.

Een grote slag voor Alberthoma was dat zijn vrouw in 1766 overleed. Tot op hoge leeftijd vervulde Alberthoma, die met een grote werkracht was gezegend, zijn taken. In 1769 werd hem emeritaat verleend, drie jaar later stierf hij.

Geschriften

Alberthoma's eerste publicaties waren een disputatie uit zijn Groningse studententijd, enkele gelegenheidsgedichten, waarin hij onder andere zijn liefde voor het Oranjehuis uitte, en een kleine dichtbundel. Net als veel andere predikanten gaf hij een leerboek uit voor zijn catechisanten, *Leere der waarheid die naar de godzaligheid is in de hope des eeuwigen levens van God in Zyn Woort geopenbaart, en uit de schriften des O. en N. verbonds tot een hoofdsomme t'zaam vergaardert*. Het schrijven ervan inspireerde hem tot het op rijm zetten van de geloofswaarheden. Het resultaat was de in 1730 bij Johannes Cost te Groningen uitgekomen dichtbundel *Onderwyzings-liederen van des Heeren wegen vervattende den korten inhoud van de stellige, zinnebeeldige en voorbeeldige godsgeleerdheid mitsgaders enige geestelyke prenten verdeelt in vier boeken*, die zijn belangrijkste dichtwerk zou worden. Alberthoma noemde zijn bundel naar het onderwijs dat psalmdichters als David, Asaf, Heman en Ethan gaven. Op dezelfde manier wilde hij onderwijzen hoe God in Christus en in een mystieke eenheid Zijn weg ging met Zijn kerk, het geestelijke Israel. Het eerste boek bevat de geloofsleer op rijm. Daarna geeft Alberthoma zinnebeelden op rijm,

waarin allerlei natuurverschijnselen fungeren als metafoor voor het geloofsleven. Het derde boek gaat meer in op het geloofsleven zelf, terwijl het laatste boek gelovigen en geloofshoudingen portretteert. De bundel kreeg een tweede druk.

In zijn bundel *Mengeldichten behelzende enige godgeleerde stoffen en vaderlandse geschiedenissen benevens sommige lof- en treur-dichten verdeelt in vier boeken* verzamelde Alberthoma veel van zijn afzonderlijk verschenen gedichten. In 1754 bracht Hajo Spandaw in Groningen er een tweede druk van uit.

In zijn gedichten keerde Alberthoma zich niet alleen tegen in zijn ogen verderfelijke ketterijen, maar ook tegen gemeenteleden die zich niet werkelijk bekeerd hadden. Want tot de Gereformeerde Kerk behoorden veel naamchristenen, huichelaars, twijfelaars, bemoeials en praat-christenen, die een ware bekering uit de weg gingen. Hen wilde de auteur tot inkeer en geloof brengen.

Alberthoma gaf twee prekenbundels uit, met als onderwerpen de profeten Elia en Eliza. De bundel *Elia de profeet kragtig in woorden, werken en schrift. In XX. redevoeringen en beknopter in rym vertoont* werd in 1736 uitgegeven bij de boekverkopers Jurjen en Hajo Spandaw te Groningen. In zijn woord vooraf wees Alberthoma op de aanleiding om dit boek uit te brengen. Hij constateerde een grote geestelijke droogte in Nederland. Zo had men de eenstemmigheid verlaten die na de Synode van Dordrecht had gedomineerd. In plaats van de orthodoxie waren andere theologische richtingen opgekomen, die mensen naar de mond spraken en een voor iedereen aanvaardbaar en beschaafd evangelie verkondigden. Ook hadden hoogmoed, eigendunk en verwildering de Nederlanden overspoeld. Geïnspireerd door Britse puriteinen als John Owen en Gilbert Burnet en bovenal de van oorsprong Duitse piëtist Friedrich Adolf Lampe* gebruikte hij de geschiedenis van Elia om zijn tijdgenoten te wijzen op het verval in eigen land en de noodzaak van bekering.

In 1741 verscheen als de opvolger van *Elia de*

profeet een bundel preken over de profeet Eliza onder de titel *Eliza de profeet gezalft met Elias geest wonderbaar in zyn leven en dood in XXV leerredenen en byschriften vertoont*. Dit werk werd eveneens uitgegeven bij Spandaw in Groningen. Alberthoma gebruikte in dit boek hetzelfde procedé als in het voorgaande. Het was een oproep voor het geestelijke Israël de hoofdzonden van ondankbaarheid en verwaandheid af te werpen en een opwekking aan zowel bekeerden als huichelaars en onbekeerden tot boetvaardigheid en verootmoediging.

Betekenis

Alberthoma's betekenis ligt vooral daarin dat hij een belangrijke rol speelde in het behoud van het orthodoxe klimaat in de stad Groningen en daarbij zijn gemeenteleden opriep tot een praktisch en doorleefd christendom. Zijn gedichten, die geen literaire pretenties hadden, zullen de eenvoudige gelovigen een handvat hebben geboden om hun geloof te verwoorden en te verinnerlijken. Hij is daarbij wel getypeerd als de Groningse Jodocus van Lodensteyn*.

Alberthoma moet geplaatst worden in het piëtistisch reveil, dat in de eerste helft van de achttiende eeuw in Groningen en de Duitse grensstreken de toon zette. Net als zijn provincie- en tijdgenoten Johannes Verschuur*, Wilhelmus Schortinghuis* en Sicco Tjaden* zag hij het verval van het land en het gewest als straf, en daarom was de noodzaak van berouw en bekering onontkoombaar. In die zin was Alberthoma ook een boeteprediker. Wel is zijn toon minder fel en schel en speelt hij minder op het gemoed dan de hiervoor genoemden. Dat hij iemand als Tjaden desondanks waardeerde, blijkt wel uit het feit dat hij voor diens *Eenige aantekeningen en alleen-spraken betreffende meest het verborgen leven* (1727) een drempelgedicht schreef.

Qua karakter en temperament was Alberthoma er niet de man naar om de confrontatie aan te gaan met kerkelijke en burgerlijke autoriteiten. Bovendien accepteerde hij – net als de meerderheid van zijn collega-predikanten – in

grote lijnen de achttiende-eeuwse regentenheerschappij. Zijn doel was door zijn werk en zijn persoonlijke inzet een voorbeeld te zijn voor zijn stadsgenoten.

In zijn vaak gematigde, gemoedelijke en weinig polemiserende toon was Alberthoma een overgangsfiguur van het Piëtisme naar een theologie waarin Piëtisme en Verlichtingsdenken samenvloeiden in een ondogmatisch, op het menselijk gevoel gericht, mild geloof, dat de laatste decennia van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw het godsdienstige klimaat in Groningen zou bepalen.

Involed

Alberthoma's invloed was meerduidelig. Enerzijds heeft hij als geliefde en bewonderde predikant veel van zijn gemeenteleden kunnen leiden naar het christelijke leven dat hem voor ogen stond: eenvoudig, sober, innerlijk overtuigd en gemoedelijk. Een teken daarvan is de populariteit van zijn catechisatiemethode, *Leere der waarheid*. Het kreeg zeker acht drukken en werd nog tot op het eind van de achttiende eeuw in de stad Groningen gebruikt. Een samenvatting van dit boek kreeg ook verschillende drukken. Zijn broer Albertus Alberthoma, eveneens predikant in de stad Groningen en de echtgenoot van de piëtistische dichteres Alegunda Ilberi*, schreef een uitbreiding bij *Leere der waarheid*, die in 1764 uitkwam en in 1793 nog een derde druk kreeg.

Doordat hij een ernstige prediking gepaard liet gaan met een innemend optreden had Alberthoma invloed op alle lagen van de stedelijke bevolking. Dat ook zijn dichtbundels verschillende drukken kregen wijst daarop.

Anderzijds bleef Alberthoma's invloed beperkt. Hij wist het stadsbestuur er niet toe te bewegen de normen en waarden te handhaven waarnaar een christelijke maatschappij in zijn ogen diende te leven. Evenmin slaagde hij er in de veranderende tijdgeest tegen te houden en het opkomende Verlichtingsdenken een halt toe te roepen.

Lit.: *BWPGN*, I, 70-71; J.W. Chevalier, 'Korte aantekeningen van den predikant Robertus Alberthoma te Groningen, 1721-1769', in: *Groninger Volksalmanak*, 1910, 25-89; G.A. Wumkes, 'Dichtwerk van ds. Robertus Alberthoma', in: *Groninger Volksalmanak*, 1953, 103-121.

R.E. van der Woude

ALBERTINE AGNES

(1634-1696)

* Den Haag 9-4-1634, † Oranjewoud 24-5-1696, dv stadhouder Frederik Hendrik en Amalia van Solms. & Kleef op het buitenverblijf van haar neef Johan Maurits van Nassau 2-5-1652 de Friese stadhouder Willem Frederik*, die ook stadhouder was van Groningen en Drenthe. Uit het huwelijk werden drie kinderen geboren: Amalia, Hendrik Casimir en Sophia Wilhelmina.

Levensloop

Na het overlijden van Willem Frederik in 1664 kreeg Albertine Agnes de voogdij over haar zoon Hendrik Casimir, die duurde tot deze in 1677 stadhouder werd. In de praktijk hield het voogdijschap in dat zij regentes was. Die functie vervulde ze energiek. Ze had verschillende vertrouwelingen. Een ervan was de Heerenveense arts Nicolaas Blancardus, die haar geheimraad en lijfarts werd en die mede door haar toedoen in 1669 hoogleraar te Franeker werd. In 1671 werd hem het toezicht op de opvoeding van Hendrik Casimir toevertrouwd. Een andere vertrouweling was de Friese legerkapitein Gerlich Doys, die in 1669 benoemd werd tot raadsheer in het Leeuwarder gerechtshof. In 1676 zou hij curator van de Franeker academie worden. Hij bevorderde volgens de Leeuwarder uitgever Hendrik Rintjes de belangen van Albertine Agnes zeer. Vertrouweling werd ook de Franeker hoogleraar Ulricus Huber, die haar in het roerige jaar 1672 met zijn publieke stellingname in gevoelige kwesties trouw terzijde stond. Een belangrij-

ke steun werd tot slot de coccejaanse predikant Johannes van der Waeyen*, die ze in 1677 tot hoogleraar theologie in Franeker benoemd wist te krijgen. Albertine Agnes' beide nog levende zusters, de hertogin van Simmern en de vorstin van Anhalt, verbleven geregeld voor langere tijd op het stadhoudelijk hof te Leeuwarden, alsook op het buiten Oranjewoud, dat ze in 1676 van een hofambtenaar had gekocht en waarop ze een nieuw paleis had laten bouwen.

Albertine Agnes was net als haar overleden echtgenoot piëtistisch georiënteerd, en wel in zo'n sterke mate, dat de befaamde Anna Maria van Schurman* haar in 1667 een zoon in de kerk van God noemde, die haar hof weldra tot een diamant van alle goddelijke deugden en zegeningen zou maken. In 1670 ging zij niet alleen positief in op het verzoek van Wilhelmus à Brakel* om een tweede predikant te Stavoren, maar zij bekostigde die tweede predikantsplaats ook zelf.

De politieke gebeurtenissen in 1672 maakten

dat Albertine Agnes van dogmatische kleur verschoot. Haar aanvankelijke voorkeur voor voetiänen veranderde in die voor coccejanen. In hun ijver om de stadhouder te helpen tegen pogingen van de adel om zijn macht in te perken, zetten leidende en voornamelijk voetiaanse predikanten zich aan het hoofd van een volksopstand die tot onbestuurbaarheid van het gewest leidde. Albertine Agnes zag zich toen genoodzaakt zich tegen hen te keren. Daags nadat ze een delegatie van de officieel gekozen Leeuwarder Provinciale Staten te verstaan had gegeven dat ze geen grote smaak en welgevallen in hun audiëntie had, viel de eenheid van dat deel van de Staten uiteen en was de weg vrij voor een overwinning van de afgescheiden Staten, die in Sneek vergaderden. Na haar dood schonk haar zuster deze stad uit dankbaarheid twee zilveren kannen. Voor de labadisten die in 1675 te Wieuwerd neergestreken waren, onder wie Van Schurman, koesterde Albertine Agnes sympathie. Zonder haar bescherming zouden die waarschijnlijk geen toestemming hebben gekregen en behouden om zich in Friesland te vestigen.

Na haar overlijden werd Albertine Agnes bijgezet in de grafkelder van de Nassaus in de Grote Kerk te Leeuwarden.

Betekenis

In politiek opzicht had Albertine Agnes een goed strategisch inzicht. Zo bereikte ze met haar stellingname een evenwicht in de Friese politiek. Er ontstond een regentenmaatschappij waarin de adel nog wel veel macht had, maar toch de centrale positie van de stadhouder aanvaardde. De stadhouder werd het bindende element in de Friese samenleving. Anders dan in de sociaal homogene regentenmaatschappij van Holland, waar een stadhouder terzijde kon worden geschoven, was de stadhouder in Friesland onmisbaar. De burgerij had hem nodig om naast de adel verzekerd te zijn van een plaats in het bestuur, terwijl de onderling verdeelde adel profiteerde van zijn macht en invloed.

Godsdienstig gezien had Albertine Agnes een

piëtistische inslag. Als hooggeplaatste piëtistische christin vormde zij een voorbeeld voor velen. Weliswaar veranderde haar dogmatische voorkeur van voetiaans- in coccejaansgezind, maar haar vroomheidsoriëntatie bleef ongewijzigd. Haar positieve houding ten opzichte van de labadisten is een expressie hiervan.

Arch.: Leeuwarden, Tresoar, 492 (Archief Eysinga-Vegilin van Claerbergen); Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, J 47b (Brief van Hendrik Rintjes aan Anthony van Dale van 9 april 1678).

Lit.: Ph.H. Breuker, 'Over de Nadere Reformatie in Friesland', in: *DNR*, 25 (2001), 19-38; Ph.H. Breuker, 'Friese hofcultuur', in: *De Vrije Fries*, 83 (2003), 75-116; M. de Baar, 'Godsdienstvrijheid voor de Labadisten in Wieuwerd (1675-1732)', in: *De zeventiende eeuw*, 20 (2004), 66-82.

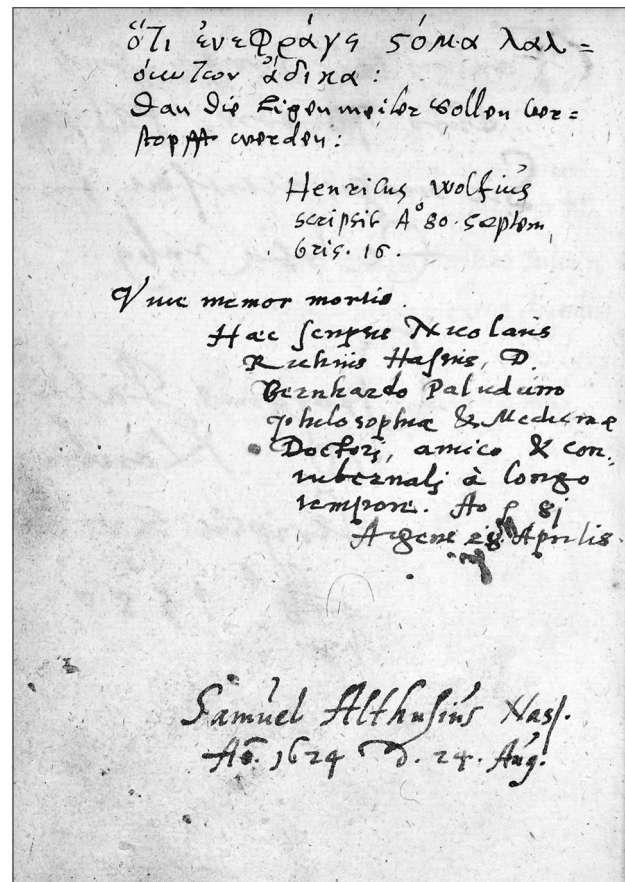
Ph.H. Breuker

ALTHUSIUS, SAMUEL (1600-1669)

* Siegen 10-2-1600, † Leiden 12-10-1669, zv prof. jur. Johannes Althusius en Margarethe Naurath. St. th. Bremen 16-4-1618, st. th. Groningen 2-5-1619 en 24-6-1619, st. th. Leiden 24-4-1620, st. th. Franeker 7-11-1622, Leiden 4-4-1645 (h.c.). Pred. Sexbierum 1628, Speyer 1633, Duisburg 26-9-1636, Hoogduitse gem. Leiden 1645. o& Leiden 7-11-1646 Alida Fabricius.

Levensloop

Samuel Althusius werd in Siegen geboren, waar zijn vader op dat moment aan de hogeschool van het graafschap Nassau-Dillenburg als hoogleraar werkzaam was. In 1601 verhuisde de hogeschool naar Herborn. In 1603 werd Johannes Althusius 'Syndikus' (stadssecretaris) te Emden, dat als politieke en intellectuele verbindingsschakel tussen het Duitse rijk en de Nederlanden functioneerde. Van zijn vader nam Samuel waarschijnlijk de

sterke oriëntatie op de Nederlanden over.

Samuel hield te Groningen op 2 mei 1619 onder Hermannus Ravenspergerus een disputatie over enkele theologische vraagstukken. Te Leiden disputeerde Samuel op 28 oktober 1620 onder Johannes Polyander over de vrije wilskeuze van de mens. In Franeker studeerde hij gelijktijdig met onder anderen Maximiliaan Teellinck* en Petrus Gribius*, die zich later als nadere reformatoren zouden doen gelden. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Althusius hier colleges van Guilielmus Amesius* heeft gevolgd en bijgevolg interesse voor puriteinse geschriften heeft gekregen.

Althusius was predikant in diverse plaatsen in de Nederlanden en in Duitsland. Over zijn predikantschap in Leiden is het meeste bekend. De Hoogduitse gemeente aldaar was met name bedoeld voor de Duitse gereformeerde studenten in de stad. De gemeente participeerde binnen

‘De verschijning van deze encyclopedie is een unieke gebeurtenis. Het is nog nooit gebeurd dat de Nederlandse bevorderaars van de gereformeerde vroomheid uit de zeventiende en achttiende eeuw in een standaardwerk bijeengebracht zijn. De eerste twee delen van de encyclopedie zijn met hun biografieën gevuld. In het derde deel wordt een uitgebreid scala van piëtistische thema’s dat zij bespelen, aan de orde gesteld. Dit is eveneens voor het eerst in de geschiedenis. Bewust is ervoor gekozen de tekst voor iedere geïnteresseerde goed toegankelijk te maken.’

PROF. DR. W.J. OP 'T HOF

‘Aan de verschijning van deze nieuwe encyclopedie ging jarenlang speurwerk vooraf. Gecombineerd met recent historisch onderzoek bracht dit verrassende details en belangrijke verbanden aan het licht. Wie het landschap van de Nadere Reformatie van nabij wil leren kennen, vindt in dit naslagwerk een goede gids. Kortom, nadere informatie over de Nadere Reformatie!’

PROF. DR. A. DE REUVER

‘De Encyclopedie Nadere Reformatie brengt ons op allerlei manieren nader tot het hart van de spiritualiteit van de Gereformeerde Gezindte vandaag!’

PROF. DR. A. BAARS

de groot goudriaan